

pedig megkönnyíthette volna az egyes fogalmak visszakeresését, ha az olvasó egy bizonyos ponton már nem emlékszik a pontos meghatározásra. Kapunk viszont egy előszót Csikós Ella és Karsai Gábor tollából, amely rendkívül röviden, de jól összefoglalja a szerzőnek a műben kifejett filozófiai nézeteit (a relativitáselméletre nem kitérve). Whitehead e könyvének időszerűségére és a magyar kiadás sorsára („a természet-ről és a tudományról folytatott diskurzusok egyik alapművének szánjuk”, 11. old.) vonatkozó megjegyzéseiket – a fentiek értelmében – túlságosan optimistának tarthatjuk. Nem túl szép dolog az utólagos kioktatás, de nehéz nem kimondani, hogy a Magyar és Közép-európai Whitehead Egyesület – lehet, hogy a két magyarul megjelent kötetet nem kollektíve gondozták, de mindenképpen tagjainak nevéhez fűződnek – jobban tette volna, ha egyetlen műre (nyilván a *Folyamat és valóság*ra) összpontosítja az erejét, és abból egy sokkal jobb magyar kiadást hoz létre.*

SZEGEDI PÉTER

* Jelen tanulmány az OTKA 62098 sz. pályázatának támogatásával készült.

Boros János: A demokrácia antropológiája

TANULMÁNYOK

Jelenkor Kiadó, Pécs, 2009. 267 old.,
2500 Ft (*dianoia*)

Boros Jánosnak már két korábbi, filozófiai tárgyú kötetében (*Pragmatikus filozófia*. Jelenkor, Pécs, 1998. és *A demokrácia filozófiája*. Jelenkor, Pécs, 2000.) is érezhető volt, hogy nem pusztán filozófiatörténeti ambíciók motiválják, hanem az a meggyőződés is, hogy az amerikai pragmatizmus tanulmányozása ma Magyarországon, sőt Európa egészében közvetlen gyakorlati haszonnal kecsegtet. *A demokrácia antropológiájában* található írások külön-külön és így egybegyűjt-

ve is e meggyőződés termékei. A vizsgálódás voltaképpen tárgyát nem a pragmatikus hagyomány kiemelkedő alakjai jelentik, inkább hivatkozási alapul szolgálnak. Boros ebben a kontextusban fogalmazza meg, innen hirdetheti saját demokráciafogalmát.

A kötet fejezetei nem épülnek egymásra, többjük korábban, önálló publicisztikaként már megjelent. A magyar könyvkiadás siralmas állapotát mutatja, hogy a szövegek előléte a kötetben mindössze egy suta lábjegyzet utal (159. old., 7. jegyzet, lépcsőházi válasz Vitányi Ivánnak a 2003. kecskeméti konferencián feltett kérdésére, l. még a 214. oldalt, ahol a szöveg „a most záruló századról” beszél); hiányoznak a korábbi megjelenések bibliográfiai adatai és az arra vonatkozó információk, hogy a kötet újraközölt írásait a szerkesztési munkálatok során mennyire és milyen megfontolásokból dolgozta át a szerző.

*

Boros János szerint a demokrácia nem csupán az eddig felfedezett és megismert politikai berendezkedések között tekintendő a legjobbnak, hanem minden elképzelhető politikai-társadalmi formát figyelembe véve is a legjobb: az a társadalmi berendezkedés, „aminél jobbat nemcsak hogy nem találtak ki, hanem aminél jobbat nem is lehet kitalálni” (81. old.). Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a filozófia történetének – és benne a politikafilozófia történetének – első szakasza szerencsés véget ért (20. old.). A jó társadalom kérdése Boros szerint egyszer s mindenkorra megoldódott, a filozófusoknak nem kell többet foglalkozniuk vele. „[A] ténylegesen megvalósított demokráciából nincs hova kitörni, nem lehet más és jobb együttélési konstrukciót kitalálni, mert az egyetlen lehetőségnél és az ésszerűségénél nincs jobb.” (185. old.)

Hogyan bizonyítható, hogy a demokráciánál nincsen jobb társadalmi-politikai berendezkedés? Bár ezt a kérdést nem teszi fel, Boros válasza mégis egyértelmű és határozott: a demokrácia elsőbbsége és felsőbbrendűsége nem igényel bizonyítást, de még magyarázatot sem. Boros

Rortyval és Deweyval összhangban – és jó néhány meghatározó politikafilozófussal szemben – azt vallja, hogy „egyetlen magyarázatra nem szoruló és magától értetődő fogalmunk a demokrácia” (82. old.). A demokráciát nem kell szóba jöhető alternatíváival összevetni, nem kell előnyöket és hátrányokat mérlecskélgni, és a demokrácia különböző felfogásainak és alakváltozatainak elemzésére sincs semmi szükség. A demokráciának Boros szerint nincsenek hátulütői, nincsenek árnyoldalai, nincsenek hiányosságai. A demokráciát választva nem kell elkerülhetetlen veszteségekkel, szükségszerű kompromisszumokkal számolni. Annak, aki a demokrácia pártjára áll, nem kell semmi értékesről lemondania, nem kell semmiféle áldozatot hoznia. *A demokrácia antropológiája* szerint nincs olyan szempont, nincs olyan érték, amelynek tekintetében egy hierarchikus, arisztokratikus társadalmi rend bármely formája kiállhatná az összevetés próbáját a demokráciával, tekintve, hogy a demokrácia alapvetése úgy, ahogy az amerikai alkotmány első mondatában megjelenik, „tartalmazza az európai gondolkodástörténet legjobb fogalmait, legnagyobb eszméit, csupa nagybetűvel írva” (71. old.). Mindaz, ami értékes, benne foglaltatik a demokráciában, és viszont: a demokrácia mindaz, ami értékes. „Nyilvánvaló, hogy a demokrácia struktúrái és alapelvei az emberben élő legjobb erők, vágyak, remények és hitek törvényesen garantált érvényesülését jelentik – széles társadalmi közegben.” (59. old.)

Boros tehát bizonyítás, sőt tulajdonképpen elemzés és beható érvelés nélkül állítja, hogy a demokrácia az elképzelhető legjobb társadalmi rend. De vajon megvalósítható-e? Más szóval: képesek vagyunk-e lehozni a platóni örök ideát az égből a földre, az időbe? A pragmatizmus talaján állva, márpedig Boros János ott áll, a kérdés megkerülhetetlen. A pragmatikus filozófia számára ugyanis „csak azok a fogalmak, elméletek vagy eszmék tekinthetők igazaknak vagy jóknak, amelyek működnek is a világban” (70. old.). A demokrácia szó így jelölheti bár az elképzelhető legjobb társadalmi formát, nincs semmiféle érvényessége

és relevanciája, amíg a történelemben meg nem jelenik a maga hús-vér valóságában. Amíg nem tapasztaljuk meg a demokratikus elvek működését a gyakorlatban, amíg nem látjuk megvalósulásukat és annak minden következményét, addig „egyszerűen nem tudjuk megmondani, hogy miről is szólnak” (71. old.).

Boros János nem lát ebben semmiféle problémát. A kötet egészére jellemző egyszerűséggel és eltökéltséggel válaszol a fenti kérdésre – az Amerikai Egyesült Államok már megtette azt, amit kellett: lehozta az eszményt a földre. Nekünk itt, Európában nincs is más dolgunk, mint őket utánozni. „Az [amerikai] alkotmányozók, miután gondolatilag fölkapaszkodtak a filozófia platóni magasságaiba, szemben a későbbi Wittgenstein későbbi javaslatával, nem maradtak ott fönt, és nem rúgták ki maguk alól a létrát, hanem az ott fönt talált ideákat megragadták, a létrán lecipelték, lehúzták, levonszolták a földre, az időbe, ahol maguk is éltek, és ahol utódaik életét is elképzelték, előre elgondolták.” (36. old.) Azt jelenti ez, hogy az Amerikai Egyesült Államokban megvalósult az elképzelhető legjobb társadalmi-politikai berendezkedés? A kötet írásai alapján úgy tűnik, Boros szerint pontosan erről van szó. „Az amerikai alkotmányt sokan a világ nyolcadik csodájának tartják” (19–20. old.) – jegyzi meg például egy helyütt Dewey nyomán. Elismeri, hogy az Egyesült Államok mégsem kapja meg a világtól az eszményi társadalmi-politikai berendezkedésnek kijáró tiszteletet és hódolatot. S e tekintetben nem csupán Amerika – általa is érintett – vitatott nemzetközi politikai gyakorlata vagy a klímavédelemben játszott szerepe említhető, hanem mindaz, amit a gyakran bizony pejoratív értelemben használt „amerikanizálódás” szó kifejez. E szót természetesen elsősorban nem társadalmi-politikai berendezkedésére, sokkal inkább fogyasztói kultúrájára vonatkoztatják. Hogy a két dolog, a demokrácia és a fogyasztói kultúra között létezik-e bármilyen összefüggés, hogy a demokratikus eszmények és az igények alacsony szinten való nivellálódása, a tömegárúban (is) megjelenő középszerűség között tételezhető-e bárminő korrelá-

ció, olyan kérdések, amelyek Boros Jánost láthatólag nem foglalkoztatják, jóllehet annak alapján, hogy az előszó második lapján Alexis de Tocqueville neve is előkerül, a könyv olvasója joggal számíthatna rá, hogy a politikai hozsannán túl mélyebb társadalomfilozófiai elemzésekkel is találkozni fog. Borosra Tocqueville-nél szemmel láthatóan nagyobb hatást gyakoroltak az amerikai pragmatikusok, köztük „Ralph Waldo Emerson (1803–1882), aki Amerikát kvázi vallásos tisztelet tárgyává teszi” (74. old.).

És itt nem kizárólag a társadalomelméleti érdeklődés hiányáról van szó. „[A] pragmatizmus [...] – írja Boros – a következmények filozófiája, amely csak akkor tartja a fogalmakat, kijelentéseket vagy elméleteket egyáltalán figyelemre méltónak, ha azoknak konkrét gyakorlati következményeik vannak vagy lehetnek.” (145. old.) Ennek fényében aztán valójában érthetetlen, hogy a pragmatizmus tálján álló Boros hogyan írhatja: „Ha valaki arra utal, hogy Amerika története nagyon is »emberi«, és távol áll azoktól az ideáktól, amelyek az alkotmány vezérelveiként szolgálnak, akkor itt Hegellel azt mondhatjuk, ez az ott élő emberek baja és azoké, akik nem veszik komolyan az amerikai alkotmány mögötti szándékot, és nem próbálnak meg tanulni belőle.” (48–49. old.) Nem lehetséges-e vajon, hogy ezek a „nagyon is emberi” dolgok – bizonyos részben legalább – közvetlenül kapcsolódnak azokhoz az ideákhoz, amelyek az amerikai demokrácia vezérelveiként funkcionálnak? Annál is inkább, mivel „az ott élő emberek” jórészt éppen ezen ideák „termékei”, ahogyan ezt nemegyszer Boros is hangsúlyozza. El lehet-e intézni egy Hegelre hivatkozó, nagyvonalú kézlegyintéssel a valóságban kétségkívül jelentkező, nyilvánvaló következményeket, szembezőkó visszasságokat? Ha szemet kell hunynunk az Egyesült Államokkal szemben megfogalmazott kritika felett, akkor vajon tekinthetjük-e még a „létező Amerikát” az eszményi demokrácia bizonyítékának? Ha pedig az Amerikai Egyesült Államok példája nem alkalmas arra, hogy igazolja azt a tételt, amely szerint az eszményi demokrácia megvalósítható,

milyen egyéb lehetőségünk marad – s különösen: milyen egyéb lehetősége marad a pragmatizmusnak – e tétel bizonyítására?

Ha az ideális demokrácia megvalósíthatóságát nem is, a demokrácia felsőbbrendűségét mindenképpen igazolja az Amerikai Egyesült Államok történelme és jelenlegi helyzete – állítja Boros János. Elegendő ehhez egyetlen pillantást vetni a bevándorlási statisztikákra. A demokratikus országokba irányuló migráció mértéke messze meghaladja a vele ellentétes irányú mozgását. Ez azzal magyarázható, véli Boros, hogy a demokratikus eszményekre – egyetemességük miatt – a bevándorlók sajátjukként ismernek rá, így azonnal otthon érzik magukat. „A demokrácia elvei észelvek, az igazságosság, a tolerancia, az esélyek elvei, és mint ilyeneket más kultúrák vagy más népek is könnyen sajátjaikként ismerik föl őket.” (182. old.) Mint előbb is, itt is olyan módon nyilatkozik nagy, történelmi léptékű népmozgásokról, mintha nem a különféle – közöttük például gazdasági – folyamatok hatására következnenek be. Ami pedig azt a nagy otthonosságérzést illeti, a közelmúlt franciaországi eseményei, a gyűjtötások és zavargások vagy a (radikális) iszlámizmus amerikai és nyugat-európai térnyerése mennyire támasztja alá Boros érvelését, miszerint a demokratikus társadalom „az optimális boldogság- és érdekkövetés lehetőségét olyan vonzó módon biztosítja, hogy más országok népei is be kívánnak oda vándorolni, és nem félnak attól, hogy ezért föl kell áldozniuk nyelvi, vallási identitásukat” (185. old.)? Vajon az említett jelenségek valóban azt mutatják-e, hogy a bevándorlók sajátjukként ismernek rá a demokratikus eszmékre, és szívesen feláldozzák nyelvi, vallási identitásukat, vagy inkább azt sejtetik, hogy a nyugati demokráciákba irányuló migráció mögött elsősorban azért gazdasági megfontolások rejlenek? Boros János szerint persze e kettő nem választható el egymástól, a gazdasági prosperitás a demokrácia szükségszerű következménye. A korábbiak alapján ehhez hozzáfűzhetjük, hogy a bevándorlással látszólag együtt járó problémák ezzel szemben minden bizonnyal csupán

„az ott élő emberek baja és azoké, akik nem veszik komolyan a [demokrácia] mögött rejlő szándékot”. Tekintve, hogy Boros másik mintademokráciája (az Egyesült Államok mellett) Svájc, különösen érdekes volna tudni véleményét az ott nemrégiben lezajlott népszavazásról, amelynek eredményeképpen nem épülhet új minaret az országban. Demokratikus döntésről van-e szó? „[A] megvalósuló demokratikus állapotok minőségének és sikerességének legjobb indikátora, ha egy társadalom befogadóvá válik” (183. old.) – írja. De mi a helyzet akkor, ha egy mintaszerű demokrácia befogadói hajlandósága csökken, és mindenféle korlátokkal bástyázza körül a demokrácia beleszületett, illetve már korábban befogadott polgárait? Nem lehetséges, hogy a politikai filozófia történetének első szakasza mégsem zárult le?

Ez annál is inkább valószínű, mert a demokrácia fogalmi tisztasága és magától értetődősége, valamint az USA (és Svájc) mindenki számára rendelkezésre álló példája ellenére igazi demokráciával mégiscsak elvétve találkozhatunk a világban, állítja Boros János, s ezt őszinte csodálkozással veszi tudomásul, igazolva azt a korábbi megítélésünket, hogy szerinte egyáltalán nem is volna szabad, hogy problémává váljék a demokrácia megvalósíthatóságának kérdése. „A modern kor talánya [...] – írja –, hogy miközben a demokrácia fogalmát és alapelveit a gyermek is könnyen megérti, miért oly nehéz mégis a megvalósítása, a történelemben miért látunk olyan kevés helyen demokráciát, és ahol és amikor megvan rá a lehetőség, akkor is milyen nehezen alakul ki és működik.” (56–57. old.) Avagy másutt: „a kérdés az, hogy miért oly nehéz ezt az egyszerű gondolkodásmódot a gyakorlatba átültetni, miért oly nehéz valódi, ténylegesen működő demokráciát létrehozni, miért oly körülményes az igazságosság gondolatát nem elfogadtatni, de elérni, hogy az emberek azt mindennapi életükben is gyakorolják.” (84. old.) Ezekből a sorokból derül ki igazán, hogy Boros János valóban mindenféle teoretikus probléma nélkül valóban látja mind a demokrácia, mind az igazságosság fogalmát. Úgy tűnik, szerinte ele-

gendő elhatározni, hogy igazságosság leszünk, máris lebecsajtható a tudatlanság fátyla, majd annak fellebenése után csak eltökéltségünk szilárdsága a kérdés. Pedig a legbánsabb konfliktusokra is igaz, hogy általában nincs rájuk minden érintett személy (és nem érintett megfigyelő) igazságérzetét kielégítő, azaz további vitát megelőző módon igazságosnak nevezhető megoldás. Az igazán súlyos, komoly téttel bíró társadalmi vitákra ez hatványozottan áll. Aligha van olyan politikai kérdés, amelyre volna egyetlen, kizárólagosan igazságos válasz. Egész biztosan nincs például az önérdék legitím követése (amit Boros a demokrácia alapelveként határoz meg) és a mindenkitől elvárható társadalmi szolidaritás elve (amelyet szintén a demokratikus gondolkodás alapmozzanataként tart számon) közötti viszony kérdésére.

A kötet egyik fő kérdése ezek után körülbelül így hangzik: jóllehet nem volna szabad, hogy akár megértése, akár megvalósítása a legcsekélyebb nehézséget okozza bárkinek, miért olyan ritka mégis az igazi demokrácia a világban? Boros Jánosnak természetesen van válasza e kérdésre: azért, mert demokrácia csak ott működhet, ahol az emberek erre felvannak készülve. A demokrácia önálló gondolkodásra képes egyének, valódi demokraták híján életképtelen. „Az önálló gondolkodásra nem tanított, ezt soha nem tanult emberekkel nem lehet demokráciát létrehozni: az ilyen emberek soha nem lesznek saját eszüket és szabadságukat működtető polgárok: bábuk, rabszolgák, ideológiailag manipulált »lakosság« lesznek.” (162. old.) (Közbevetőleg megjegyezném, hogy itt aztán egy társadalomelméleti elemzés keretében akár a fogyasztói kultúra kérdése is felmerülhetne, hiszen a „bábuk”, „rabszolgák”, „manipulált lakosság” terminusokkal másoknál gyakran éppen ilyen kontextusban találkozhatunk, ám úgy látszik, a fogyasztói társadalom kérdéskörének Boros szerint nincs semmi köze a demokrácia antropológiájához.) A feladat tehát adott: „a népet türelmes nevelő-felvilágosító munkával »demokratává« tenni” (227. old.). Ennek pedig egyetlen lehetséges módja az oktatás. A képzés elé elemi

iskolától egészen az egyetemig azt kell elsődleges célul kitűzni, hogy mindenki „meggyőződéses demokratává” váljék. „A stabil demokrácia feltétele a demokráciára való nevelés, az elemi iskolától fogva. Ez azonban nem indoktrináció, hanem minden ilyen ellentéte” (81. old.) – állítja.

De mit jelent közelebbről a „demokráciára való nevelés”? Annyi bizonyos, hogy Boros szerint az amerikai alkotmány beható vizsgálata és a filozófia történetének gondos tanulmányozása feltétlenül részét kell hogy képezze az oktatásnak: „a demokráciának elemi érdeke, hogy minél többen képesek legyenek a tagolt és művelt gondolkodásra, melynek kialakításához a filozófia és a filozófiatörténet ismerete nagyban hozzájárulhat.” (155. old.). Nem egyértelmű ugyanakkor, hogy az Amerikai Egyesült Államok társadalmi-kulturális állapotával, az USA világ- és klímapolitikai gyakorlatával szemben megfogalmazódó nemzetközi kritikáknak is helyet szorít-e Boros János a demokráciára nevelésben. Ahogyan az sem, hogy a tagolt gondolkodásra szoktatáshoz elegendő-e az amerikai pragmatikusok beható ismerete, vagy mások – például Carl Schmitt – munkásságának tanulmányozása is hasznos lehet. Ha ugyanis a jó társadalom kérdését elintézték, a demokrácia és az igazságosság fogalmát problémátlannak tekintjük, ha nem veszünk tudomást a demokráciakritikákról, és nem reflektálunk a társadalomban együtt élő, egymással versengő és egymásnak ellentmondó igazságosság-felfogásokra, ha bizonyos értékeket különösebb magyarázat nélkül egyszerűen „az emberiség legjobb eszméinek” vagy „legszebb álmainak” nevezünk, ha a „létező demokráciát” vizsgálva egy vállrándítással elintézzük annak visszasságait, akkor az indoktrináció árnya bizony ott lebeg a demokráciára nevelés programja felett.

A fentiekből is kitűnik, hogy Boros fontos szerepet szán a filozófusoknak a társadalom minél nagyobb részének demokratává nevelésében. Szerinte téved, aki azt hiszi, hogy a filozófusok feladata ma is a régi szövegek böngészése és értelmezése, a világ minél pontosabb megértése, a politikai eszmék alapos és megfontolt kriti-

kai elemzése. Nem, „[a]z értelmiség legjobbjainak most elsősorban nem kritikusoknak kellene lenniük [...], hanem produktívnak, kreatívnak, progresszívnak” (227. old.); „[a] filozófusoknak ma elsőrendű feladatuk, hogy beleszóljanak a világ folyásába, hogy keressék és megteremtsék azokat a fórumokat, ahol hozzászólhatnak, beavatkozhatnak a történésekbe” (134. old.).

Boros János tehát feltűnően optimista a filozófusok politikai szerepét illetően. Úgy gondolja, hogy a filozófiai tájékozottság olyan tudás, amely közvetlenül hasznosítható a mindennapi politikában. Rorty elképzeléseivel csatlakozva így ír: „a jövő demokráciájának legalább annyira van szüksége képzett szakemberekre, mint képzelőerővel megáldott látnokokra, akik a filozófiatörténet és tudománytörténet óriásainak vállán állva, a szabadság és a kreativitás mérész álmait vázolják föl embertársainak. Nem feltétlenül lehet majd valamennyi álmat megvalósítani, de talán néhány közülük érdekesebb, gazdagabb és még inkább felszabadító demokráciához és jogalkotáshoz fog vezetni.” (91. old.) Az övénel kisebb látnoki hevülettel megáldott olvasó azonban nem állhatja meg, hogy hozzá ne tegye: nem árt csinálna banni azokkal a „mérész álmokkal”? A történelemből ismert, balul elsült szürakuszai kalandok persze Boros számára sem ismeretlenek. „A filozófusok és értelmiségiek, különösen történeti »kísérleteik« sikertelensége eredményeképp, újra meg újra visszahúzódnak a szemléző szerepébe. De a huszonegyedik században a filozófusoknak újra cselekvőkké kell válniuk, be kell avatkozniuk a történelem, a politika vagy a társadalom menetébe.” (134–135. old.) E mondatokban talán az a legmeglepőbb, hogy a „sikertelen kísérletekről” megemlékezvén Boros nem azt a tanulást szűri le, hogy indokolt az alapos elemzés és a fokozott óvatosság a jövő teoretikus vízióival kapcsolatban, hanem éppen séggel ennek ellenkezőjét.

Valószínűleg nem véletlen, hogy Boros János a könyv lapjain háromszor is nekifut annak a kérdésnek, hogy mi különbözteti meg az ő – és a pragmatikusok – demokráciafilozó-

fiáját a marxizmusétól. A különbséget egy helyütt így határozza meg: „Ez a pragmatikus-filozófiai alapelv akár Marxnak azt a kijelentését is eszünkbe juttathatja, hogy a filozófusoknak többé nem értelmezni, hanem megváltoztatni kell a világot, ám a gyakorlati beállítódás tényén kívül semmi közös nincs a két állításban. Míg Marx a társadalmat jókra és rosszakra osztotta, és a történelmet is e séma szerint értelmezte, addig Dewey és a pragmatikusok mindenkit a »jó« oldalra állítottak.” (20. old.) De az olvasóban (ezúttal is) ott motoszkál a gyanú, hogy ennyire azért mégsem egyszerű a helyzet. Hiszen a demokráciafilozófia is két csoportra osztja az emberiséget: demokratákra és (még) nem demokratákra.

Amiről eddig szó volt, mind egyetlen célt szolgál Borosnál: hogy utat mutasson Európának és Magyarországnak új alkotmánya megalkotásához. „Mindez természetesen felszólítást is jelent az emberiség többi részének, és nem utolsósorban Európának, hogy Amerikában ne csak egy országot lássanak, hanem mint önmaguk egy jobb megvalósulását.” (43. old.) Boros János elkötelezett az Európai Egyesült Államok mihamarabbi, amerikai mintájú létrehozása mellett. Ebben az új Európában reményei szerint a nemzetek abban a formájukban, ahogy most ismerjük őket, már nem játszhatnak szerepet. Ebből is sejthető, hogy nincs túlságosan jó véleményekkel a nemzeti kultúrákról sem. „[E]gészen biztos – fogalmaz –, hogy a filozófusok, és nem a nemzeti kultúrák képviselői voltak azok, akik egyes helyi nyelvektől, életérzésektől, nemzeti hangulatoktól, területfoglalásoktól és hatalomakarástól függetlenül megfogalmazták azokat az értékeket és összefüggéseket, amelyek az emberiség kultúráját, tudományát, politikai civilizációját előrevitték.” (106. old.) Különös megjegyzés ez egy Rorty törekvéseit magáénak valló szerzőtől, hiszen Rortynál éppen a kultúra, jelesül az irodalom képviselői adják az emberiség különböző problémáinak érvényes, továbbgondolásra érdemes megfogalmazását. Boros könyvét olvasva viszont az az érzésünk támadhat, hogy az emberi-

ség egyetlen vívmánya a demokrácia, a kultúra egyetlen elismerésre méltó területe a (politikai) filozófia. „Az új, nemzetállam utáni korban – írja – bármely politikai közösség csak egy dologra lehet büszke: ha sikerült a tényleges demokráciát megvalósítania.” (161. old.)

Ez tehát az a gondolati ív, amely Boros János új kötetének vázát adja. Nem hallgatható azonban el, hogy még ez az erősen leegyszerűsítő gondolatmenet is sok esetben megdöbentő tévedésekkel körítve adatik elő. Aki Amerikáról hiteles információkat akar kapni, annak máshol érdemes keresnie őket. Legyen erre itt elég egyetlenegy példa. Boros leírása szerint az, „hogy a harmadolt hatalmrészt is csak korlátozott ideig lehet birtokolni, olyan dinamikus rendszert hoz létre, mely példátlan a világtörténelemben” (72. old.). Ebből az amerikai történelmet és alkotmánytörténetet nem elég behatóan ismerő olvasók nem is sejtették, hogy az 1947-ben elfogadott és 1951-ben becikkelyezett XXII. Alkotmánymódosítás előtt semmi sem tiltotta az elnökök korlátlan újraválaszthatóságát. Nem kevésbé képtelen az az állítása, hogy „alapítóik [ti. a leginkább demokratikus berendezkedésű országok alapítói] tudatában voltak annak, hogy demokrácia valójában csak közvetlen lehet” (87. old.). Az ezzel a félmondattal is megtámogatott tézis, hogy ti. „a jog alkotását a demokráciában nem lehet [...] választott képviselőknek átadni” (85. old., kiemelés az eredetiben), szöges ellentétben áll a föderalisták által vallott képviseleti demokrácia alapelveivel.